

Մայր Յուդակ Հայերէն Չեռագրաց Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի, Հատոր Բ., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթաբեան, Ա. Զեօշկարեան, խմբագրութեամբ՝ Ա. Մնացականեանի, Օ. Եգանեանի, Ա. Զէյթունեանի, ցանկերը՝ Վ. Դերիկեանի, «Նաիրի» Հրատարակչութիւն, Երեւան, 2004, 832 էջ:

Գրերի Գիտի 1600ամեակի տօնակատարութիւնների նախօրեակին մի նոր փառատոր նուէր ստացաւ հայագիտութիւնը: Վերջապէս հրապարակուեց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի (ՄՄ) ընդարձակ ձեռագրացուցակի երկրորդ հատորը, որին արդէն 20 տարի մեծ հետաքրքրութեամբ եւ անհամբերութեամբ սպասում էր հայագետների մի ողջ սերունդ: Հատորն հրատարակուել է Union National Des Associations d'Amitié France-Russie-CEI, Université De Genève Et Prof. Bernard Outierի (Ազգերի Միատրում Ֆրանկո-Ռուս-Եւրոպական Բարեկամութիւն Ընկերակցութիւն, Ժընեւի Համալսարան եւ Պրոֆ. Բեռնար Օուտիէ) նիւթական աջակցութեամբ եւ հովանաւորութեամբ: ՄՄի ընդարձակ ձեռագրացուցակի առաջին հատորը յոյս է տեսել 1984ին, հրատարակութեան պատրաստ ներկայ գիրքը Մատենադարանի գրողներում է մնացել շուրջ 20 տարի: 80-90ականների հրատարակութիւնների համար անմխիթար ժամանակաշրջանը յուսանք, որ մնացել է ետեւում եւ մենք կրկին կը տեսնենք հայագիտական հիմնարար հետազօտութիւնների նորանոր հրապարակումներ, որոնք իրենց հետ կը բերեն նոր անումներ եւ գիտութեան զոհասեղանի վրայ կը դնեն հրատարակութեան պատրաստ նորանոր հատորներ: Այդ հերթին են սպասում ՄՄի եւ այլ հաւաքածուների ընդարձակ ձեռագրացուցակները, վաւերագրերի, յիշատակարանների եւ մատենագրական բազմաժանր նիւթերի հատորաւոր հրատարակութիւնները:

Անցած տարիներին հայկական ձեռագրերի նկարագրութիւնը բաւական առաջընթաց է ապրել արտասահմանում: Հրատարակուել են Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան ձեռագրացուցակի Դ., Ե., Զ., Է., Ը. հատորները (հայր Սահակ Ճեմճեմեան)¹, Փարիզի Ազգային գրադարանի նոր ձեռագրացուցակը (Ռ. Գեորգեան, Ա. Տէր-Ստեփանեան)², Բեռնար Կուլիի հայկական ձեռագրացուցակների մատենագիտութիւնը³: Ձեռագրագիտութեան խրնդիրների ըննարկմանը նպաստել է նաեւ Հնագրութեան նոր ալբոմի հրատարակութիւնը, որն իրականացուել է Դանիայում տպագրական արուեստի ժամանակակից ամենաբարձր մակարդակով, Տիգրան Գոյումճեանի, Մայքլ Սթոնի եւ Հենինգ Լեհմանի ջանքերի շնորհիւ⁴: Յիշատակուած հատորները վերջին տարիներին հրապարակուած մի շարք հայագիտական հրատարակութիւնների հետ (Նորայր արք. Պողարեանի Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռագրացուցակ⁵, Պիտէր Բաուի Բեմբրիջի գրադարանի հայկական ձեռագրերի նկարագրութիւն⁶, Անուշաւան վրդ. Դանիէլեանի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսարանի Մայր ցուցակ⁷, Տրդատ եպս. Պալեանի Կեսարիայի ձեռագրերի նկարագրութիւններ⁸ եւն.) ընդլայնում են հայկական ձեռագիր

մատեանների ֆոնդին եւ հնագրութեանը վերաբերող մեր գիտելիքները: Այս ընթացքում հսկայական քայլերով առաջ են ընթացել Եւրոպայում միջնադարեան բազմալեզու ձեռագիր գրքի հետազոտութեան, հնագրագիտութեան, կրկնագրերի ուսումնասիրութեան, բնագրագիտութեան եւ աղբիւրագիտութեան ճիւղերը, որոնց հետազոտութեան նորոյթները սերտօրէն կապուած են այլալեզու ձեռագիր մատեաններում ամբարտաւ գիտելիքների եւ նիւթերի ճանաչման խնդիրների հետ:

ՄՄի ձեռագրագուցակի հրատարակուած իւրաքանչիւր հատոր շրջանառութեան մէջ է դնում մեր միջնադարեան մատեաններում ամբարտաւ բազմաթիւ նիւթեր, որոնք հում նիւթ են դառնում յետագայ պատմաբանասիրական հետազոտութիւնների համար եւ խթան՝ կատարելու նոր ճշգրտումներ, հետեւելու ժողովածոյից-ժողովածոյ ձեռագրական նիւթերի տեղաշարժերին: Ինչպէս յայտնի է ՄՄի ձեռագրական ֆոնդերի համառօտ նկարագրութեան առաջաբանից⁹, 1441ից յետոյ հետզհետէ ձեւաւորուած այդ հաւաքածուն իր մէջ պարունակում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հոգեւորականների մի շարք սերունդների եւ հաստատութեան պետականացումից յետոյ՝ գիտնականների կողմից խնամքով հաւաքուած մի մատենադարան, առանց որի ամբողջական նկարագրութեան հայագիտութիւնը, մանաւանդ միջնադարագիտութիւնը կարող է խարխալել քարանձաւային մթում: Այդ հաւաքածոյի ձեւաւորման պատմութիւնը աւելի համառօտ գծերով ներկայացուած է երջանիայիշատակ բանասէր Ասատուր Մնացականեանի հեղինակած ՄՄի ընդարձակ Մայր Յուցակի առաջին հատորի Առաջաբանում¹⁰:

Իհարկէ ներկայ երկրորդ հատորը, ուր նկարագրուած է ՄՄում պահպանուող հերթական 300 մատեան, իրենից չի ներկայացնում միայն նոր բնագրեր եւ յայտնագործութիւններ: Ներկայացուած ձեռագրերում ամբարտաւ են մեր մշակոյթի բազմաթիւ վաւերագրեր, որոնք սերում են Ե.-ԺԺ. դարերի հայկական մշակոյթի զանազան դպրոցներից ու հեղինակներից: Դրանք դաւանաբանական եւ աստուածաբանական երկեր են, միջնադարեան ճշգրիտ եւ հումանիտար գիտութեան զանազան յուշարձանների ընդօրինակութիւններ, եկեղեցագիտական եւ ծիսագիտական երկերի արտագրութիւններ, վաւերագրերի եւ պատմական երկերի ընդօրինակութիւններ, աշխարհիկ եւ եկեղեցական իրաւունքի յուշարձանների ընդօրինակութիւններ, միջնադարեան արձակ եւ չափածոյ մատենագրութեան նմուշների արտագրութիւններ:

ՄՄի ձեռագրագուցակներն իրենց նիւթերով նպաստում են ոչ միայն հայ մատենագրութեան, պատմութեան եւ ընդհանրապէս հայագիտութեան խնդիրների վերաբարձմանն ու ուսումնասիրութեանը, այլ նաեւ միջնադարում տարբեր ժողովուրդների մատենագրական յուշարձանների հետ մեր մշակութային յուշարձանների կապի հետազոտութեանը: ՄՄը լինելով հայկական ձեռագրերի մեծագոյն հաւաքածուն, կողմնորոշիչ դեր կարող է ստանձնել հայկական ձեռագրերի միւս հաւաքածուների համար, այստեղ նկարագրուած միաւորները կարող են օրինակելի դառնալ այլ ձեռագրատների մատեաններում պահպանուող նոյն նիւթերի մասնագիտական որակեալ նկարագ-

րութեան համար: ՄՄը Հայաստանի Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի եւ բարձրագոյն ուսումնական կենտրոնների մասնագէտների օգնութեամբ կարող է ապահովել նման ձեռագրագուցակների կատարեալ հրատարակութիւնը, հաշուի առնելով մատեաններում ընդգրկուած նիւթերի կապը քրիստոնեայ արեւելքի միւս մատենագրութիւնների եւ միջնադարեան գիտութեան զանազան ճիւղերի հետ: Այս առումով ապագայում պէտք է խրախուսել մասնագիտական ձեռագրագուցակների կազմումը այս կամ այն միջնադարեան բնագրի հրատարակչի կողմից կամ էլ առանձին գրչօջախներից ելած մատեանների նկարագրութիւնն ու հետազօտութիւնը ձեռագրագէտների կողմից, որոնք կը նպաստեն մեր միջնադարեան մատեանների համակողմանի ուսումնասիրութեան խորացմանը:

Ձեռագրագուցակի երկրորդ հատորը ցաւօք չունի առաջաբան, ուր մանրամասնօրէն խօսուէր այս հատորի պատրաստման սկզբունքների եւ հրատարակութեան դժուարութիւնների մասին: Իհարկէ կարելի է արդարանալ, ասելով, որ դրա կարիքը չկար, քանի որ 1984ին լոյս տեսած առաջին հատորի առաջաբանում Մնացականեանն անդրադարձել է յիշեալ խնդիրներից շատերին. օրինակելի ձեռագրագուցակ ստեղծելու ՄՄի մասնագէտների ձգտմանը: Այնուամենայնիւ, արժէր այս հատորում անդրադառնալ ոչ միայն նկարագրութիւնը պատրաստող մասնագէտների կատարած աշխատանքին, ամէն մի մատեանի կապակցութեամբ յիշատակելով իւրաքանչիւր ձեռագրագէտի կատարած աշխատանքը: Պետք էր այսուհետեւ պարտադիր կերպով յիշատակել, թէ ով է իւրաքանչիւր ձեռագրի նկարագրութեան հեղինակը: Դրանով պահպանուած կը լինէր ձեռագրերի նկարագրութեան հեղինակային իրաւունքը: Այս սկզբունքը կարծում եմ պէտք է կարեւորագոյններից մէկը դառնայ ՄՄի յետագայ ձեռագրագուցակների հրատարակութեան ժամանակ: Իւրաքանչիւր ձեռագրի նկարագրութիւն ունի թէ՛ ձեռաբանօրէն ընդհանուր, այնպէս էլ կազմողին յատուկ բնորոշումներ, որոնք անհատականացնում են նկարագրութիւնները: Այդ իսկ պատճառով, յետագայ քիւրիանցութիւններից խուսափելու համար հարկատր է միշտ ընդգծել ձեռագրի նկարագրողի անունը, որը թոյլ կը տայ նաեւ յետագայում աւելի վստահօրէն վերաբերուել նկարագրութեանը, իսկ բուն նկարագրողը աւելի պատասխանատու կը լինի նկարագրող միաւորի հանդէպ:

Այստեղ արժէ ընդգծել, որ նկարագրուած 300 ձեռագրերում պահպանուած է տարբեր լեզուներով 83 պահպանակ-պատառիկ, հայերէն (66 եւ 1 տպագ.), վրացերէն (3), լատիներէն (5), յունարէն (4), ասորերէն (2), եթովպերէն (1) եւ սլաւոներէն (1): Պատառիկների նշանակութիւնը յատկապէս մեծ է հնագրութեան տեսանկիւնից, իսկ դրանց հետեւողական ուսումնասիրութիւնը կարող է քանկազին նիւթ տալ յատկապէս վաղ միջնադարի պատմամշակութային բազմազան կապերի, գրչութեան դպրոցների, գրքարուեստի տեխնիկայի եւ օգտագործուած նիւթերի (մագաղաթ, քանաթ) հետազօտութեան տեսանկիւնից: Պէտք է միայն ցաւով ասել, որ մեզանում բացակայում են այլալեզու ձեռագրերի հնագրութեան մասնագէտներ (եթովպագէտ, դպտագէտ, եբրայա-

գէտ եւն.). իսկ եղած՝ լեզուներին տեղեակ մասնագէտներն էլ չեն ներգրաւում այդ պատահիկների ուսումնասիրութեան գործի մէջ: Այդ է պատճառը, որ կադում է պատահիկներից շատերի թուագրումը, չի նշում, թէ դրանք մասնաւորապէս ո՞ր գրչութեան դպրոցին են պատկանում, յաճախ չի ասպահովում այդ պատահիկների ամբողջական վերծանութիւնը, շատ դէպքերում էլ գաղտնի է մնում ձեռագրացուցակից օգտուողներին դրանց նիւրը: Այստեղ պիտի նշել, թէ որքան է ետ մնում հայագիտութիւնը, երբ քրիստոնեայ քոյր եկեղեցիների մատենագրական ժառանգութեան հետազոտութեան, ձեռագրագիտութեան նորոյթները վրիպում են հայագէտ մասնագէտների ուշադրութիւնից: Հիմնական բացթողումը մեզանում բիզանդական, ասորական, սլաւոնական, վրացական, եթովպական, լատինական հնագրութիւնների հմուտ մասնագէտների բացակայութիւնն է: Այսօրուայ գիտական առաջընթացի պայմաններում յիշատակուած մասնագիտութիւնների պատրաստութիւնը եւ առկայութիւնը մեր համալսարաններում եւ միջնադարագիտական հիմնարկներում կարեւորագոյն խնդիր է դարձել: Հայագիտութեան յետագայ զարգացման կարեւորագոյն պայմաններից է միջնադարեան Մերձատուր Արեւելքի լեզուների, պատմութեան եւ մշակոյթի մասնագէտների պատրաստումը:

ՄՄԻ նկարագրուած 300 ձեռագրերի մեծամասնութիւնը Աւետարաններ (54) եւ Աստուածաշնչեր (10) են, 32ը՝ ժամագիրք-խորհրդատետր-տօնացոյց, այսինքն՝ ծիսական օգտագործման մատեաններ, 14ը բժշկարաններ են, 11ը՝ բառարաններ, 5ը՝ դատաստանագրքեր, մնացածները՝ դաւանաբանական հակաճառութիւններ, փիլիսոփայական թարգմանական եւ մեկնողական երկեր:

Այս յարաբերականօրէն փոքր քանակի մէջ եւս պահանջում է ձեռագրերից իւրաքանչիւրին եւ նրանց մէջ պահպանուած զանազան նիւթերին համապատասխան մօտեցում: Խօսքը վերաբերում է նրան, որ օրինակ, Աւետարան կամ Աստուածաշունչ նկարագրողները իրենց ձեռքի տակ ունենան մի հարցարան, որի հիման վրայ ձեռագրացուցակից օգտուող մասնագէտը ճշգրտօրէն տեղեկացուի բնագրին վերաբերող իւրայատկութիւնների մասին, յիշատակուեն այդ բնագրերի տուեալ ընդօրինակութեանը մօտ կարեւորագոյն մատեանները, բացառապէս տուեալ ընդօրինակութեան կարեւորագոյն տարբերութիւնները եւ նոյնութիւնները միւս արտագրութիւնների հետ: Եւ իշտ է, յաճախ նկարագրողը տեղ խնայելու պատճառաբանութեամբ յղում է կատարում նոյն բնագրի մի այլ ընդօրինակութեան, սակայն նման յղումները երբեմն կատարում են միայն բնագրերի արտաքին նմանութիւնները նկատի ունենալով: Ներքին, աւելի խոր համեմատութիւն այլեւս չի կատարում, որն էլ մնում է արդէն տուեալ բնագրի գիտաքննական բնագրի կազմողին կամ բնագրերի տարբեր խմբագրութիւնների մատեանների ծագումնաբանական հերթականութիւնը ճշտող մասնագէտներին:

Նկարագրուած ձեռագրերի մէջ իրենց բուով առանձնանում են հնագոյն Աւետարանները եւ Աստուածաշնչերը, որոնք կարեւորում են ոչ միայն հնագրութեան այլ նաեւ քրիստոնեութեան կարեւորագոյն յուշարձանի քննական

բնագրի կազմման աշխատանքների տեսանկյունից: Ներկայացնում ձեռագրերի մեջ յատկանշական են Սեբաստիայում (ՄՄ-311, 1066թ.), Եղեսիայում (ՄՄ-313, 1171թ.), Գանձասարում (ՄՄ-378, ԺԳ. դ.) ընդօրինակում Անտարանները, Յովհաննէս Արքանդոր (ՄՄ- 345, 1270թ.), Գլաձորի (ՄՄ-353, 1313թ.), Սողտայի (ՄՄ-352, 1367-1371թթ.) Աստուածաշնչերը: Այս ձեռագրերը արժեւորում են նաեւ տարբեր գրչօջախներում Աստուածաշնչային բնագրերի ընդօրինակման աւանդոյքների պահպանման եւ ուսումնասիրութեան տեսանկյունից: Այստեղ մեծ կարեւորութիւն են ներկայացնում տարբեր գրչագրական դպրոցների արգասիք մատենաները:

Հայկական մատենագրութեան ուսումնասիրութեան տեսանկյունից կարելի է նշանակութիւն ունեն Վարդան Արեւելցու *Ժողանքի* (ՄՄ-341, 1365թ.), Մխիթար Հեղացու *Ջերմանց Մխիթարութիւն* գրքի (ՄՄ-416, 1279թ.) հնագոյն ձեռագրերը, որոնք կարեւորում են յիշեալ բնագրերի ուսումնասիրութեան տեսանկյունից: Այս բնագրերի հետազոտութեանը եւ նորովի հրատարակութեան համար հարկաւոր է պատրաստել Հայոց Աստուածաբանական, եկեղեցագիտական ու բժշկագիտական բնագրերի հետազոտող հրատարակիչներ:

Այստեղ անդրադառնանք Մխիթար Գօշի *Դատաստանագիրքի* ընդօրինակութիւններին, որոնք բոլորն էլ ծանօթ են եղել այդ բնագրի առաջին հրատարակիչ Վահան վրդ. Բաստամեանցին: Դրանց վրայ առկայ է վաստակաշատ հայագէտի ձեռքը եւ սրբագրումները (տե՛ս՝ ՄՄ-485, 486, 488): Մասնագէտների համար կարելի է նաեւ այն հանգամանքը, որ այդ ձեռագրերից մէկը՝ ք. 488ը 1876-1878ին Վահան վարդապետի հետ ճանապարհորդել է Եւրոպայով եւ համեմատուել Փարիզի Ազգային Գրադարանում պահպանուող նոյն բնագրի հայր Բառնաբաս Եսայեանի կողմից ֆրանսիացի հայագէտ Է. Դիլլորիէի պատուէրով կատարուած նոյն բնագրի վեներտիկեան ձեռագրերից մէկի ընդօրինակութեան հետ: Փարիզի յիշատակուած մատենանր Վեներտիկի Մխիթարեան Միաբանութեան մատենադարանում պահուող Մխիթար Գօշի *Դատաստանագիրքի* հնագոյն ձեռագրի ընդօրինակութիւնն է: Յայտնի է, որ հայագիտութեան մեջ արդէն գոյութիւն ունի Մխիթար Գօշի *Դատաստանագիրքի* ձեռագրագիտական նկարագրութեան բաւական մեծ փորձ, որը պայմանաւորուած է Բաստամեանցի, հայր Ղեւոնդ Ալիշանի, Խոսրով Թորոսեանի հետազոտութիւններով: Ձեռագրագէտների խնդիրներից է այդ ուսումնասիրութիւնների արդիւնքները օգտագործել մատենաների նկարագրութեան ընթացքում:

Նոյն մտահոգութեամբ պէտք է մօտենալ միջնադարեան իրաւունքի այնպիսի յուշարձանների, ինչպիսիք են *Կանոնագիրքերի*, Սմբատ Սպարապետի *Դատաստանագիրքի*, Էկլոգայի¹¹ եւ նրա յաւելումների, բիզանդական եւ լատին (Պետրոս Արագոնցու) կանոնագրքերի հայերէն բարգմանութիւնների խմբագրութիւնների ճշգրտմանը: Նմանատիպ նկարագրութիւնը պահանջում է հնագրագիտական, աղբիւրագիտական եւ բնագրագիտական հետազոտութեան լայն հենքի ապահովում: Այստեղ կարեւորում է իրաւաբանչիւր խումբ ձեռագրի բնագրագիտական առանձնայատկութիւնների բացայայտումն ու

արձանագրումը: Պակաս կարեւորութիւն ձեռք չի բերում նաեւ օրենսգիտական ամբողջական ձեռագրերի եւ դրանց խմբերի դասդասումը, որի համար հիմք կարող է դառնալ Հիւրբրտ Կառլֆելդի *Համառօտ շողովումն* երկի ձեռագրերի մանրակրկիտ հետազոտութիւնը¹²:

Այս տեսանկիւնից տարբեր մօտեցումներ եւ նկարագրական լուծումներ է պահանջում ձեռագրերում ամփոփուած իւրաքանչիւր միատուր: Կարեւորում է իւրաքանչիւր բնագրի ամբողջական, իր բոլոր իւրայատկութիւններով նկարագրութիւնը, որը նոր խթան կարող է դառնալ բնագրերի հրատարակութեան եւ ձեռագրական խմբերի դասակարգման գործում: Նմանատիպ աշխատանքները կարեւոր խթան կարող են դառնալ բնագրագիտական եւ աղբիւրագիտական հետազոտութիւնների համար ու հիմք ստեղծել առանձին բնագաւառների մատեանների վերլուծական ձեռագրացուցակներ ստեղծելու գործում: Ձեռագրացուցակների հրատարակութեան կարեւորագոյն նպատակներից մէկն էլ նիւթերի լիակատար ճանաչելիութիւնն է: Մասնագէտը հնարաւորութեան սահմաններում ամբողջական պատկերացում պէտք է կազմի թէ՛ գրման ողջ գործընթացի, մատեանի անցած պատմութեան, եւ թէ՛ իւրաքանչիւր բնագրի առանձնայատկութիւններին վերաբերող ամենաչնչին նրբութիւնների վերաբերեալ:

Այստեղ մասնագէտին մեծ օգնութիւն են ցոյց տալիս ձեռագրացուցակների ցանկերը, որոնց կատարեալ օրինակ է Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարանի *Մայր Յուցակի* առաջին հատորի համար հայր Յակոբոս Տաշեանի կազմած ցանկերը¹³: Այն յաճախ փոխարինում է հայոց մատենագրութեան ծանօթագրուած մատենագիտութիւններին:

Պէտք է շեշտել, որ բաւական խնամքով են կազմուել գրախօսուող հատորի ցանկերը, այնուամենայնիւ, ձեռագրացուցակ են թափանցել նաեւ որոշ վրիպումներ, որոնց նկատմամբ պէտք է զգուշ լինել: Բուն նիւթից չշեղուելու համար, օրինակներ բերեմ միայն աշխարհագրական անունների ցանկից: Այսպէս, ցանկերում նոյնացուած են Սուղտա եւ Սուրխաք տեղանունները: Այստեղ միմեանց են շփոթուած Դրիմի Սուղտա (էջ 209, 216 նոյն տեղում նաեւ Սուրխաք, 1415, 1418՝ *յաշխարհս Դրիմոյ, ի Սուրխաթ քաղաք*) եւ Հնդկաստանի Սուրաք Բանդար (էջ 289, 296, 293՝ *Հնդկաց Բանդար Սուրաթումն*, 781, 784՝ *յերկիրն Յրնդուստան, քաղաքն Բան[դ]արի Սուրաթումն*) տեղանունները: Պէտք է նշել, նաեւ որ Դրիմի Սուրխաքը (Հին Դրիմ) եւս նոյնական չէ Սուղտա (Սուրոժ) տեղանունի հետ: Լիբիա տեղանունի հետ նոյնացուած Աբրկա տեղանունը հաւանաբար վրիպման արդիւնք է, այն պէտք էր նոյնացնել Աֆրիկայի հետ (տես՝ սիւն 1172, 1276): Ազիագոյ քաղաքը պէտք է նոյնացուէր Նագիանգի հետ (սիւն 687, 1154): Անագոմիա տեղանունը արեւեստականօրէն է ստեղծուած, այն վերաբերում է հին աշխարհին յայտնի առասպելական ամագոնուիներին: Ապարան եւ Ապարաներ տեղանունները վերաբերում են Նախիջեւանում գտնուող նոյնանուն բնակավայրին, չարժէր դրանք առանձնացնել:

Կարելի է յիշատակել նաեւ մի քանի վրիպում, որոնք թափանցել են անձնանունների ցանկ: Աբաղան խան եւ Ապաղ դան անունները նոյն անուն տարբեր արտասանութիւններն են, ժԲ. դարի Կղեմէս եպիսկոպոսը եւ պապը նոյնական են Կղեմէս Գ.ի հետ, 1192ի Ներսէս եպիսկոպոսը եւ 1197ի կրօնատորը պէտք է նոյնացուիւն Լամբրոնացու հետ, Միխայիլ եւ Միքայէլ Ասորիները ժԲ. դարի Յակոբիկ պատրիարքի տարբեր յորջորջումներն են մեր մատենագրութեան մէջ, Հեթում Ա.ի անուն տակ պէտք է դրուէր նաեւ Կոստանդին Բարձրաբերդցու անունից Վարդան Արեւելցու գրած թուղթը ի պատասխան Հոռմի պապի լեկաթին:

Նկատուած վրիպակները եւ դիտողութիւնները երբեք չեն նուազեցնում տիտանական այն մեծ խմբակային աշխատանքը, որի արդիւնքն է ներկայ ձեռագրացուցակը: Իմ նկատառումները բխում են նոր ժամանակների շնչից եւ ձեռագրացուցակների նկարագրութիւնները աւելի կատարեալ տեսնելու մտահոգութիւնից:

Ձեռագրացուցակները հայագիտութեան այբբենարաններն են: Մեզ հասած եւ չհասած բոլոր հայկական ձեռագրերի նկարագրութիւնները հաւաքելը եւ հայագիտութեանը ի սպաս դնելը գիտութեան կարեւորագոյն խնդիրներից է: ՄԱԻ նոր, ընդարձակ ձեռագրացուցակների հրատարակութիւնը ունի առաջնակարգ նշանակութիւն եւ վերջին հաշուով նպաստելու է հայագիտութեան աննախընթաց զարգացմանը:

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԵԱՆ
bznazt@yahoo.fr

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Հայր Սահակ Վրդ. Շենճեմեան, *Մայր Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մատենադարանին Միփթարեանց Ի Վենետիկ*, հտ. Դ. *Շարակնոց-Ճաշոց-Ժամագիրք-Խորհրդատերք-Մանրումունք-Կցուրդք*, Վենետիկ Ս. Ղազար, 1993; հտ. Ե. *Յայտնատորք-Գանձարան-Տաղարան-Տոնացոյց*, Վենետիկ Ս. Ղազար, 1995; հտ. Զ. *Պատմագիրք Հայոց-Կանոնագիրք-Գրիգոր Նարեկացի-Ներսէս Ընդհայի-Ներսէս Լամբրոնացի-Աղօթագիրք*, Վենետիկ Ս. Ղազար, 1996; հտ. Է. *Տոնապատճառ-Ժողովածոյ-Մատենագիրք Հայոց*, Վենետիկ Ս. Ղազար, 1996; հտ. Ը. *Թարգմանութիւնք Նախնեաց-Վարք Հարանց-Բժշկարան*, Վենետիկ Ս. Ղազար, 1998:

² Raymond H. Kévorkian, Armén Ter-Stépanian, *Manuscripts Arméniens De La Bibliothèque Nationale De France. Catalogue*, Paris, 1998.

³ Bernard Coulie, *Répertoire Des Bibliothèque Et Des Catalogues Des Manuscrits Arméniens*, Brepolis-Turnhout, 1992 (Corpus Christianorum).

⁴ Michael Stone, Dickran Kouymjian, Henning Lehmann, *Album Of Armenian Paleography*, Aarhus University Press, Denmark, 2002.

⁵ Նորայր Եպս. Պողարեան, *Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց*, հտ. Ա.՝ 1966, Բ.՝ 1967, Գ.՝ 1968, Դ.՝ 1969, Ե.՝ 1971, Զ.՝ 1972, Է.՝ 1974, Երուսաղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց:

⁶ Peter Cowe, *Catalogue Of The Armenian Manuscripts In The Cambridge University Library*, Lovanii, 1994 (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 546. Subsidia, tomus 86).

⁷ Անուշատան Վրդ. Դանիելեան, *Մայր Յուդակ Չեռագրաց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան*, 1984, Անթիլիաս, Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ:

⁸ Տրդատ Եպս. Պալեան, *Յուդակ Հայերէն Չեռագրաց Վանուց Ս. Կարապետի Եւ Ս. Դանիելի Ի Կեսարիա*, Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1963, նաեւ՝ *Յուդակ Չեռագրաց Ի Կեսարիայ, Չմիտնիայ Եւ Ի Շրջակայս Նոցին, Նկարագրեց՝ Տրդատ Եպիսկոպոս Պալեան*, կազմեց Գեորգ Տէր-Վարդանեան, *Կենսամատենագիտութիւն Տրդատ Եպիսկոպոս Պալեանի*, կազմեց՝ Կարինէ Աւետեան, «Քննասէր» Հրատարակչութիւն, Երեւան 2002:

⁹ *Յուդակ Չեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի*, հտ. Ա, կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունցեան, Փ. Անթարեան, ներածութիւնը՝ Օ. Եգանեանի, խմբագրութիւնը՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1965, էջ 17:

¹⁰ *Մայր Յուդակ Հայերէն Չեռագրաց Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի*, հտ. Ա., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունցեան, Փ. Անթարեան, խմբ.՝ Ա. Մնացականեան, Օ. Եգանեան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, Երեւան 1984:

¹¹ Բիւզանդական իրաւունքի Ը. դարի յուշարձան:

¹² Die armenischen Übersetzungen byzantinischer Rechtsbücher. Erster Teil: Allgemeines. Zweiter Teil: Die "Kurze Sammlung" ("Sententiae Syriacus"), herausgegeben, übersetzt und erläutert von Hubert Kaufhold, Frankfurt am Main, 1997, S. 20-72.

¹³ *Յուդակ Հայերէն Չեռագրաց Մատենադարանի Մխիթարեանց Ի Վիեննա*, կազմեց Յակովբոս Վ. Տաշեան, Մխիթարեան Տպարան, Վիեննա, 1895: